

29. Жуковський А. Культ Шевченка в Буковині// Тарас Шевченко і нац. –визв. змагання укр. народу. Збірник матеріалів міжнар. наук. конф. – К., 1998. – с. 126.

30. Цікра Н. Культ Шевченка в духовному житті нації [Електрон. Ресурс]/ Наталя Цікра. Режим доступу: <http://www.youtube.com/watch?v=oqr9etqpc0Q&feature=related>

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Вівсяна Інна Анатоліївна – доцент кафедри історії України КДПУ ім. В. Винниченка.

Наукові інтереси: проблеми національної консолідації українців, історія суспільно-політичної думки.

УДК 378.046.4

ФОРМУВАННЯ ПРОСТОРОВОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ УЧНІВ У ПРОЦЕСІ НАВЧАННЯ ІСТОРІЇ

Дмитро ДЕСЯТОВ (Миколаїв)

У статті визначені структурні складові просторової компетентності учнів, виявлено основні шляхи її формування в процесі навчання історії.

Ключові слова: просторова компетентність, методика навчання історії.

В статье определены структурные составляющие пространственной компетентности учащихся, определены основные пути ее формирования в процессе обучения истории.

Ключевые слова: пространственная компетентность, методика обучения истории.

In this article the structural components of the spatial competence of students are defined, the basic ways of its formation in learning history are shown.

Keywords: spatial competence, methods of teaching history.

Постановка проблеми. Одним із способів оновлення освіти, узгодження її із сучасними потребами є перенесення акцентів з процесу навчання на його результати й орієнтація змісту навчання на компетентнісний підхід та створення ефективних механізмів його запровадження. Просторова компетентність належить до загальноновизнаної й стабільної групи предметних компетентностей, які набуває учень у процесі навчання історії. Просторова компетентність присутня в кожній історико-методичній класифікації предметних компетентностей учнів, що вказує на важливість її формування в процесі навчання історії. Проте дискусії, які продовжують точитися серед науковців, указують на відсутність у сьогоденному педагогічному просторі чіткого розуміння суті просторової компетентності учнів. Це у свою чергу веде до невизначеності основних способів її формування під час навчання історії в школі.

Аналіз останніх досліджень. У радянський період розвитку методики навчання історії вміння учнів орієнтуватися в історичному просторі зводилися до вміння “читати” історичну карту [6]. Розвиток подібних просторових умінь забезпечувався найпростішим способом використання історичної карти на уроці – показ учителем під час пояснення навчального матеріалу рік, міст, маршрутів, місць битв. Якщо вчитель використовував карту як джерело нових знань, то він повинен був ніби читати карту, залучаючи до цього процесу самих учнів. Карта в цьому випадку повинна була відігравати роль своєрідного наочного конспекту,

систематизуючи фактичний матеріал та фіксуючи події в просторі й хронологічній послідовності [7, с. 118].

На сьогодні єдності в питанні стосовно структури просторової компетентності учнів серед науковців і методистів не існує. Так, російські методисти Є. В'яземський та О. Стрелова оперують поняттям картографічні вміння учнів, до яких відносять: уміння локалізувати історичну подію на карті, використовуючи її легенду; вміння супроводжувати показ на карті словесним описом; уміння аналізувати зміст історичної карти з використанням додаткових джерел; уміння розв'язувати проблемні завдання, використовуючи карту як джерело історичної інформації [4, с. 48].

Провідний український учений К. Баханов пропонує до структури просторової компетентності учнів включати наступні вміння: створювати картини місцевості, виділяти особливості місцевості, виділяти природні географічні та інші умови, порівнювати історико-географічні умови різних регіонів, визначати залежність дій людей від географічного середовища на наслідки їхніх дій, визначати належність місцевості до певних регіонів, тлумачити історико-географічні поняття, визначати природні можливості регіону та їхній вплив на долю людей [1, с. 114].

О. Пометун вважає, що просторову компетентність учнів становлять уміння співвідносити розвиток історичних явищ і процесів з географічним положенням країн та природними умовами; користуючись картою, пояснювати причини й наслідки історичних подій, процесів вітчизняної та всесвітньої історії, основні тенденції розвитку міжнародних відносин, пов'язані з геополітичними чинниками й факторами навколишнього середовища; характеризувати, спираючись на карту, історичний процес та його регіональні особливості [8, с. 5].

На думку методистів О. Фідри й Н. Фідри, структуру просторової компетентності учнів становлять картометричні, картографічні описові та картографічні аналітичні вміння. Перші дві групи мають репродуктивний, допоміжний й підготовчий характер. Третя, основна, група вмінь – картоаналітичні, дозволяють учневі бачити за умовно-площинними зображеннями історичні факти, події та явища. Оволодіння ними дає змогу учням установлювати причинно-наслідкові зв'язки, тенденції розвитку, вплив географічного середовища на заняття населення, тобто використовувати історичну карту для інтерпретації, реконструкції та пояснення історичного процесу [9].

Подібний варіант структури просторової компетентності учнів виявився найбільш детальним і повним. Але запропонована методистами О. Фідрею та Н. Фідрею структура просторової компетентності прив'язана до вмінь учнів працювати в основному з історичною картою. Крім того, перелічені вміння просторової компетентності учнів здійснюються на рівні аналізу-синтезу історичної інформації. Поза межами запропонованої класифікації залишилися вміння, в основі яких лежать такі когнітивні процеси, як оцінювання, перевірка, рецензування, генерування й продукування історичної інформації, пов'язаної з розумінням-осмисленням історичного простору [10, 11, 12].

Отже, не погоджуючись із загальноприйнятим на сьогодні тлумаченням просторової компетентності, яке зводиться до вмінь учнів орієнтуватися в історичному просторі, у статті **ставимо за мету** визначити структурні складові просторової компетентності учнів та виявити основні способи її формування в процесі навчання історії.

Виклад основного матеріалу. Згідно із сучасним тлумачним словником української мови орієнтація передбачає визначення місця свого перебування в просторі або напрям свого руху [3, с. 160]. На нашу думку, вміння учнів орієнтуватися в історичному просторі свідчить про початковий рівень сформованості просторової компетентності школярів, за якою стоять такі найпростіші вміння, як знайти й показати історико-географічні об'єкти на історичній карті. Важливою складовою просторової компетентності учнів є вміння, які забезпечують розуміння-осмислення учнями ролі й значення географічного фактора в розвитку історичного процесу.

Отже, під просторовою компетентністю ми розуміємо знання, уміння, досвід і ціннісні орієнтації учнів, що на науковому рівні забезпечують розуміння простору як основи розвитку історичного процесу. Ядро просторової компетентності становлять уміння, що забезпечують орієнтацію учнів в історичному просторі, вміння читати історичну інформацію з історичної карти, уміння здійснювати аналіз-синтез просторово-історичних об'єктів та зв'язків в історичному просторі та вміння, що допомагають учням осмислювати й розуміти роль і значення географічного фактора в розвитку історичного процесу.

Спираючись на вищесказане, ми можемо спробувати визначити орієнтовний перелік знань, умінь, досвіду й ціннісних орієнтацій, що становлять структуру просторової компетентності (див. табл.)

Таблиця

Структура просторової компетентності

Знання	Зміст
	Місце знаходження, територіальні межі історичних об'єктів; поняття: історичний простір, географічне середовище, історична карта, історична топоніміка; ролі просторових уявлень у розумінні історичної епохи; впливу географічного середовища на історичний процес
Уміння	
<i>Орієнтуватися в історичному просторі</i>	Показувати місця історичних подій; знаходити й називати історико-географічний об'єкт на історичній карті; співвідносити історичну й контурну карту; визначати географічне розміщення історичного об'єкта на карті словами
<i>Отримувати (читати) з карти історичну інформацію</i>	Знімати з карти цифрову інформацію; вимірювати відстані та площі з використанням масштабу; здійснювати опис історико-географічного об'єкта, використовуючи легенду карти; описувати словами відбиту на карті дійсність
<i>Здійснювати аналіз-синтез просторово-історичних об'єктів та зв'язків в історичному просторі</i>	Систематизувати отриману історичну інформацію з історичної карти; виділяти зміни в території; використовувати карту для визначення причин та наслідків історичних подій, процесів; виокремлювати регіональні особливості історичного процесу, викликані дією географічного фактора
<i>Розуміти – осмислювати роль і значення географічного фактору в розвитку історичного процесу</i>	Визначати зв'язок між історичними процесами й географічним середовищем; установлювати закономірності й тенденції в історичному процесі, викликані дією географічного фактора; співвідносити розвиток історичних явищ і процесів з географічним положенням країн та природними умовами
Досвід	Створення власних картосхем і легенд до контурної карти як авторської інтерпретації історичного простору

Цінності	Історичного простору як частини безконечності, що пізнана людиною через розумову або практичну діяльність
----------	---

Розвиток просторової компетентності учнів повинен проходити два етапи – це виконання учнями вправ, які виконуються для набуття певних навичок, та виконання завдань, що спрямовані на формування певного вміння. Під вправою ми розуміємо спеціальне завдання, що виконується для набуття певних навичок або закріплення наявних знань.

Зазначимо, що загальна схема формування вмінь містить у собі чотири основних етапи: 1) осмислення значення, складу, практичних та розумових дій, що становлять уміння; 2) первинне виконання вміння; 3) виконання тренувальних вправ на виконавському рівні; 4) набуття досвіду використання прийому в нових умовах.

Уміння учнів орієнтуватися в історичному просторі передбачає оволодіння учнями такими навичками: відбирати за назвою ті історичні карти, які здатні надати йому матеріал для виконання поставленого завдання; після відбору необхідної карти ознайомитися з її легендою, установлюючи, якими умовними зображеннями позначено на карті ту чи іншу історичну інформацію; визначати масштаб карти, тобто знати, скільки кілометрів на місцевості зображені в 1-му сантиметрі карти; визначати географічне положення історичного об'єкта.

Можна запропонувати наступні вправи, спрямовані на оволодіння переліченими навичками:

1) Перед початком вивчення нової теми вчитель просить знайти в атласі карту, яка може бути використана під час вивчення теми й довести, що потрібна саме ця карта. Іншим варіантом вправи є завдання учням пояснити, чому та чи інша карта, що хронологічно або за змістом не відповідає темі уроку, не може бути використана під час вивчення теми.

2) Учитель просить учнів знайти на карті умовні позначені, які трапляються в легенді карти. Інший варіант вправи – учитель показує на карті умовний знак і просить учнів пояснити за допомогою легенди, що він означає.

3) Використовуючи карту, визначити її масштаб. Учитель просить учнів визначити масштаб карти. Для необхідного усвідомлення дій учнями вчитель може задати додаткові запитання: “Як ви визначили масштаб карти? У якій частині карти міститься інформація про її масштаб?”

4) Учитель описує словами географічне розміщення історичного об'єкта, а учні знаходять його на карті. Інший варіант – учитель показує на карті історичний об'єкт, а завдання учнів полягає в тому, щоб точніше описати його місцезнаходження. Також учитель може запропонувати учням співвіднести між собою елементи, написаних на дошці двох стовпчиків: в одному перелічені історичні об'єкти, в іншому подається словесний опис їхнього географічного розміщення на історичній карті [11, с. 26].

Для оволодіння учнями вмінь орієнтуватися в історичному просторі вчитель може використовувати наступні типові завдання:

1) Показувати місця історичних подій: “Покажіть на карті місто Новий Карфаген”.

2) Знаходити й називати історико-географічний об'єкт на історичній карті: “Знайдіть на карті найважливіші міста перської держави”.

3) Співвідносити історичну й контурну карту: “За допомогою карти в атласі позначте на контурній карті місця, де були знайдені рештки австралопітеків”.

4) Визначати географічне розміщення історичного об'єкта на карті словами: “У якій частині Африки був розміщення Давній Єгипет?”.

Наступна група вмінь, яку ми виділили в структурі просторової компетентності, є вміння, що забезпечують отримання (читання) з карти історичної інформації. Прикладами завдань, спрямованих на формування вмінь цієї групи, є наступні завдання:

1) Знімати з карти цифрову інформацію: “Яка кількість воїнів була в складі Афіньського та Перського військ у битві поблизу міста Марафон?”.

2) Вимірювати відстані та площі з використанням масштабу: “Підрахуйте, яку відстань здолало македонське військо від столиці Македонії до міста Мемфіс?”.

3) Здійснювати опис історико-географічного об’єкта, використовуючи легенду карти: “Опишіть кожну із частин, на які розділилася Франкська імперія”.

4) Описувати словами відбиту на карті дійсність: “Використовуючи історичну карту, опишіть шлях переселення племені вандалів”.

Зауважимо, що після оволодіння учнями вміннями “зчитувати” з карти цифрову інформацію в подальшому на уроках ми радимо звільнити учнів від виконання механічної за своїм характером роботи. Застосування інформаційно-комунікаційних технологій у роботі з картографічним матеріалом уможлиблює це зробити. Наприклад, сайт Вікімапія надає можливість скористатися функціями, що мають назву “географічних інструментів”. Розробники сайту пропонують дві можливості – вимірювання дистанції або шляху та вимірювання площі. Уже назви самих інструментів підказують варіанти їхнього використання. Процедура вимірювання дистанції або шляху доволі проста. Потрібно поставити мітку в тому місці, з якого ви бажаєте розпочати вимірювання відстані, і провести лінію до кінцевої точки. Процес цей автоматичний, і результати вимірювання зображаються на моніторі, якщо просто використовувати комп’ютер, чи на екрані проектора, якщо вчитель організовує роботу з картою з цілим класом.

Не менш корисним є інструмент, який називається “Вимірювання площі”. Задавши область, як мінімум, трьома точками, можна виміряти будь-яку зазначену площу. Чим більше точок задати для вимірювання площі певного об’єкта, тим точнішими будуть підрахунки. За допомогою цього інструмента учні можуть вимірювати площу країн, історія яких вивчається на уроці, підрахувати, як змінювалася площа держав унаслідок певних історичних подій. Отже, ми можемо говорити про проведення оригінальних лабораторно-практичних робіт з картою. Адже, щоб тільки підрахувати, якою була площа країни, учні повинні здійснити порівняльний аналіз карти в атласі з картою на моніторі комп’ютера. Це допомагає не тільки розвивати вміння орієнтуватися в історичному просторі, але й надає можливість здійснювати більш складні процедури при роботі з картою, ніж ті, що передбачені державними вимогами до рівня загальноосвітньої підготовки учнів, а саме: створювати елементарні просторові моделі історичних процесів.

Крім того, для формування й розвитку вмінь учнів орієнтуватися в історичному просторі й умінь “зчитувати” цифрову інформацію з карти варто якнайширше використовувати різноманітні дидактичні ігри, пов’язані з опрацюванням історичної або контурної карти. Наприклад, за конфігурацією походження першовідкривачів учням потрібно визначити, який історичний факт знайшов тут своє розкриття або ж здогадатися за описом, узятим із історичного джерела, про який історико-географічний об’єкт йдеться в ньому мові тощо.

Наступна група вмінь дозволяє здійснювати аналіз-синтез просторово-історичних об’єктів та зв’язків в історичному просторі. Ця група вмінь спрямована на встановлення й аналіз зв’язків, що визначають вплив природи й геополітичного розміщення дає змогу на господарську діяльність людини, умови її життя, побуту й особливості міжнародних відносин.

Найпростішу групу таких зв’язків становлять зв’язки між природно-географічним чинником та побутом і господарством (заняттями людей, економікою). Друга група зв’язків – між природно-кліматичними умовами та особливостями державного й суспільного устрою. Залучення природно-географічного чинника до пояснення причинності історичних подій та явищ зводиться до схеми: географічне розміщення визначає природно-кліматичні особливості території, які впливають на перебіг історичних подій [12, с. 18].

Типовими завданнями, спрямованими на формування цих умінь, є наступні приклади:

1. Систематизувати отриману історичну інформацію з історичної карти: “Використовуючи історичну карту, встановіть, які спільні риси можна помітити в грецькій і фінікійській колонізаціях?”.

2. Виділяти зміни в території: “Які зміни відбулися в кордонах Королівства Польського та Великого князівства Литовського протягом XIV ст.? Чим пояснити зміни в кордонах цих держав?”

3. Використовувати карту для визначення причин та наслідків історичних подій, процесів: “Чому асирійські царі не здійснювали завойовницькі походи в глиб Аравійського півострова? У пошуках відповіді на це питання використайте історичну карту”.

4. Виокремлювати регіональні особливості історичного процесу, викликані дією географічного фактора: “Використовуючи історичну карту, спробуйте пояснити, який зв’язок існує між географічним розміщенням міст середньовічної Італії та їхніх господарським розвитком?”

Навчаючи учнів здійснювати аналіз-синтез історичної інформації, отриманої з використанням історичної карти, слід урахувувати такі загальні рекомендації:

1. Процес навчання учнів картоаналітичних навичок довгий, складний і вимагає систематичної роботи вчителя протягом усіх років вивчення історії.

2. Аналіз карти повинен проводитися як частина роботи на уроці й бути пов’язаним з історичним матеріалом, що вивчається.

3. Для пояснення та встановлення історичних закономірностей і регіональних відмінностей історичного процесу використовувати порівняння природно-географічних умов різних регіонів.

4. Навчаючи учнів процедури аналізу карти, необхідно, щоб вони достатньою мірою володіли вміннями робити висновки на основі фактів, порівнювати, висувати гіпотези та доводити їхню правоту або хибність.

5. Учень повинен добре знати історичне явище, яке аналізує.

6. Навчання учнів аналізувати-синтезувати історичну інформацію, пов’язану з використанням історичної карти повинно враховувати і складність самого навчального матеріалу, і психолого-вікові особливості учнів, і наявність карт, які допомагають це зробити.

7. Встановлення зв’язків у ході аналізу карти може здійснюватися прямим та зворотним способами. Прямий спосіб – це спосіб, коли за наслідками встановлюється причина, а зворотний – коли на підставі причини встановлюються наслідки.

Розуміння – осмислення учнями ролі й значення географічного фактора в розвитку історичного процесу передбачає постановку перед учнями пізнавальних завдань, які вимагають від них самостійного генерування ідей. Проілюструємо сказане прикладами:

1. Визначати зв’язок між історичними процесами й географічним середовищем: “Використовуючи історичну карту, спробуйте пояснити, чому для просування німецького “наступу на Схід” та нові землі було обрано саме цей напрям? Яку роль у цьому процесі відіграв географічний чинник?”

2. Установлювати закономірності й тенденції в історичному процесі, викликані дією географічного фактора: “Чим пояснити, що перші цивілізації виникли в долині великих річок?”

3. Співвідносити розвиток історичних явищ і процесів з географічним розміщенням країн та природними умовами: “Як вплинуло географічне розміщення скандинавських країн на історію цих народів?”

Наступним елементом у структурі просторової компетентності учнів є набуття ними досвіду створення власних картосхем і легенд до контурної карти як авторської інтерпретації історичного простору. Для того, щоб набути цей досвід, на першому етапі учні повинні ознайомитися та засвоїти абстрактну мову символів. Учні повинні усвідомити, що будь-який символ, що використовується на історичній карті, несе певну інформацію та містить у собі певний смисл. Дійти до такого висновку вчитель може допомогти навіть шестикласникам під час їхньої роботи з першою картою, з якою учні починають працювати на уроках історії стародавнього світу “Перші люди на Землі”. Питання повинні підвести учнів до встановлення та розуміння зв’язку між умовно-графічною формою та змістом умовних позначень: “Чому ймовірні райони виникнення перших людей на карті позначені червоним кольором, а незаселені території – білим?”, “Чому найдавніші райони рільництва та

скотарства позначенні зеленим кольором? Як зелений колір пов'язаний з цими заняттями?”, “Укладачі карти для позначення місць найважливіших знахідок слідів життя давніх людей використали геометричні фігури. А які символи використали для цього б ви?” тощо.

Доцільно також використовувати нескладні творчі завдання. Наприклад, таким творчим завданням може бути вигадати умовний знак, яким слід позначити подію, для якої не існує умовного знака. При виконанні учнями таких завдань учитель повинен поставити перед ними вимоги: умовний знак має бути графічно простим; легко упізнаватися й передавати суть явища (події). Наприклад:

1. Позначте відповідними умовними позначеннями найвідоміші міста Харап্পської цивілізації. Використайте для створення умовних позначень ілюстрації в історичному атласі та підручнику.

2. Які природно-географічні об'єкти потрібно позначити на контурній карті, щоб пояснити, чому вторгнення арійців в Індію могло відбутися тільки з північно-західного напрямку?

3. Накресліть найбільш зручний маршрут подорожі з індійського міста Паталіпутра до китайського міста Цзи. Які природно-географічні умови будуть сприяти, а які завадять “здійсненню” вашої подорожі?

4. Які природно-географічні об'єкти потрібно позначити на контурній карті, щоб пояснити напрямок “Великого шовкового шляху”?

5. Позначте відповідними символами території виникнення буддизму, конфуціанства, даосизму. Які символи ви оберете для виконання завдання? Чому?

6. Проілюструйте контурну карту відповідними малюнками, що розкривають внесок індійського та китайського народів у розвиток світової культури. Які предмети ви оберете як символи?

Підвести учнів до розуміння історичної карти як авторської інтерпретації історичного простору допомагає організація роботи учнів з картою як об'єктом критичного аналізу. Цей вид пізнавальної діяльності учнів стоїть найближче до наукової критики джерел, що в свою чергу робить його доступним тільки для учнів старших класів. По-друге, організація подібної роботи учнів з історичними картами вимагає відповідного дидактичного забезпечення, адже для подібної роботи учням потрібно надати історичні карти, видані в різний час або ж в різних країнах. По-третє, пізнавальні завдання, зорієнтовані на розуміння учнями історичної карти як суб'єктивної інтерпретації історичного простору, повинні відрізнятися від завдань, спрямованих на ставлення до історичної карти як до джерела історичної інформації [5, с. 261].

Ціннісна складова в структурі компетентності розуміється як аксіологічні орієнтації особистості, що визначають власне “Я” в системі людина-людина, людина-суспільство, людина-держава, людина-світ з позиції загальнолюдських та національних цінностей. Становлення ціннісних орієнтацій учнів відбувається протягом усіх років навчання й розраховувати на ефективність педагогічних впливів ми можемо тільки за умови використання методів, орієнтованих на практичну діяльність учнів.

Підвести учнів до розуміння й цінування простору як необхідної основи людського існування вчитель може по-різному. Наприклад, навіть шестикласники зможуть усвідомити, яку роль відігравав простір у житті родової общини, якщо вчитель на уроці проведе гру-стратегію “Екологічна ніша роду”.

У ході проведення гри учні об'єднуються у дві групи – два роди, що будуть сусідами один одного. На ігровому просторі позначаються ліс, річка, поклади кременю, лісові звірі та територія, на якій буде проживати рід. У групі розподіляються ролі “вождя”, “старійшин”, “членів роду”. Вчитель може завчасно подбати про те, щоб сформувані стратегії поведінки кожного учасника гри. Для цього можуть бути заготовлені картки з описом стратегії поведінки. Групи отримують завдання, зміст якого полягає в тому, щоб рід забезпечив себе природними ресурсами, щоб зберегти життя кожного члену роду. Кількість природних ресурсів повинна дорівнювати кількості гравців. Після того, як потреби кожного з родів будуть задоволені, до гри залучаються додаткові гравці, що поповнять роди. Так, перед групами виникне проблема, пов'язана з розростанням

роду, коли роду починає не вистачати харчів чи запасів кременю. Виниклу проблему рід може розв'язати двома способами – захопити чужу територію й розширити свою екологічну нішу або ж удосконалити знаряддя праці чи винайти нові технічні пристрої. Навести гравців на той чи інший спосіб розширення меж екологічної ніші свого роду вчитель може шляхом введення до гри гравців з запланованою стратегією поведінки, коли останній на народних зборах пропонує той чи інший варіант розв'язання проблеми.

Висновки. Отже, сучасний компетентнісний підхід до процесу організації навчання потребує зламу певних стереотипів і стандартних підходів до використання історичної та контурної карт на уроках історії. Запропоновані в статті підходи до формування просторової компетентності учнів у процесі навчання історії, безумовно, потребують подальшого осмислення й поступового впровадження в практику навчання.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Баханов К.О. Сучасна шкільна історична освіта: інноваційні аспекти: Монографія / К.О. Баханов. – Донецьк: ТОВ “Юго-Восток, Лтд”, 2005. – 384 с.
2. Баханов К.О. Організація особистісно-орієнтованого навчання. Порадник молодого вчителя історії. – Х.: Вид. група “Основа”, 2008. – 159 с.
3. Великий тлумачний словник сучасної української мови [уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел] – К.; Ірпінь: ВТФ Перун, 2004. – 1440 с.
4. Вяземский Е. Е. Методические рекомендации учителю истории: основы профессионального мастерства / Е. Е. Вяземский, О. Ю. Стрелова. – М.: ВЛАДОС, 2001. – 160 с.
5. Вяземский Е. Е. Теория и методика преподавания истории: учеб. [для студ. высш. учеб. заведений] / Е. Е. Вяземский, О. Ю. Стрелова. – М.: ВЛАДОС, 2003. – 384 с.
6. Годер Г. И. Приемы формирования пространственных представлений (V класс) / Г. И. Годер // Преподавание истории в школе. – 1983. – № 5. – С. 45–51.
7. Методика обучения истории в средней школе: пособие для учителей. Ч. 1. / [отв. ред. Ф.П. Коровкин]. – М.: Просвещение, 1978. – 288 с.
8. Пометун О. Компетентнісний підхід у сучасній історичній освіті / О. Пометун // Історія в школах України. – 2007. – № 6. – С.3–12.
9. Фідря О. Чи можливо зрозуміти історію? (Методологія історії та формування хронологічних і просторових компетенцій учнів) / О. Фідря // Історія в школах України. – 2004. – № 5. – С.2–7.
10. Фідря О., Фідря Н. Просторова компетенція й картографічні вміння та навички у шкільних курсах історії / О. Фідря, Н. Фідря // Історія в школах України. 2008. – № 5. – С.25–30.
11. Фідря О., Фідря Н. Просторова компетенція та картографічні вміння й навички у курсах шкільної історії / О. Фідря, Н. Фідря // Історія в школах України. – 2008. – № 11–12. – С.26–33.
12. Фідря О., Фідря Н. Просторова компетенція та картографічні вміння й навички у курсах шкільної історії / О. Фідря, Н. Фідря // Історія в школах України. – 2009. – № 5. – С.17–21.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Десятов Дмитро Леонідович – кандидат педагогічних наук, доцент кафедри суспільствознавчої освіти Миколаївського обласного інституту післядипломної педагогічної освіти.

Наукові інтереси: методика викладання історії в школі. Дидактика історичного пізнання, методи історичного дослідження.